

STILISTICA LIMBII LITERARE. CONTRIBUȚIA LUI TUDOR VIANU

Ștefana Duncea

*Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca
cristina.duncea@umfcluj.ro*

Abstract. *Tudor Vianu’s Contributions to Literary Stylistics.* *Vianu’s work in the field of stylistics benefited from his specialisation in aesthetics but also in other cultural areas, addressed by the scholar in an equally professional manner. His integrating and coagulating perspective in addressing cultural phenomena and not only, through analogies, comparisons, lineages, etc. led Vianu to believe that linguistic stylistics could not be separated from the aesthetic and discipline approaches in this regard, considering that the former was at the confluence of all human sciences. Tudor Vianu’s stylistics is, therefore, similarly to his formation, built on an aesthetic and philosophical background, the Romanian scholar addressing stylistics as a specialist in aesthetics and then from a linguistic perspective. In his structured approach, Tudor Vianu discusses and classifies on different levels important issues and concepts within stylistics such as the metaphor and the symbol.*

Keywords: *stylistics, Tudor Vianu, symbol, metaphor, aesthetics.*

1. Stilistica limbii literare

În *Măiestria stilistică*, Tudor Vianu (1975, 86–87) afirmă că

„a vorbi corect înseamnă a o face așa cum cere uzul lingvistic. «Uzul» este însă atestat de limba scrisă, de «limba literară» [...] dar și de «limba literaturii», adică de aceea a operelor cu caracter artistic. Așadar, acestea din urmă nu numai că se conformează normelor rezultate din faptele de repetiție ale limbii, dar, în același timp, le atestază [sic!] și le propagă”.

Așadar, esteticianul consideră că limbajul și faptele de limbă sunt profund conectate la fenomenul cultural, contribuind la dezvoltarea limbii, în timp ce aceasta intermediază înțelegerea și circulația celei dintâi: „însușirea unei culturi mai înalte este un proces care se desfășoară paralel cu perfecționarea comunicărilor lingvistice, prin apropierea lor de tipul cel mai

desăvârșit al limbii literare și se vedește prin generalizarea formelor culte de limbă în toate straturile poporului” (Vianu 1959, 17).

Totuși, Vianu (1975, 66) nu omite să observe faptul că domeniul stilisticii încorporează și aspecte care trec dincolo de zona literară a limbii sau literaturii, apreciind că,

„deși domeniul cercetării stilistice este mult mai larg decât cel al operelor scrise cu valoare artistică, cercetarea se poate limita numai la acestea din urmă, pentru motivul că toate varietățile amintite ale stilului, atât ale limbii extra sau preliterare, cât și cele ale limbii literare, cu funcțiuni extralingvistice, pot fi deopotrivă urmărite în operele literaturii frumoase.”,

pentru a distinge mai apoi între intenția tranzitivă și cea reflexivă a limbajului:

„considerat în dubla sa intenție, se poate spune că faptul lingvistic este, în aceeași vreme, «reflexiv» și «tranzitiv». Se reflectă în el omul care îl produce și sunt atinși, prin el, toți oamenii care îl cunosc. În manifestările limbii, radiază un focar interior de viață ce primește căldură și lumină, o comunitate omenească oarecare” (Vianu 1968, 32).

Pe baza analogiilor remarcate la scriitorii înrudiți, apare o stilistică a „autorilor” și una a „curentelor”. Metoda se referă nu la devierile de la normă și la figurile de stil, ci la semnalarea elementelor recurente care asigură particularitatea definitorie pentru scriitorul respectiv. În felul acesta, stilistica devine acum o modalitate esențială a criticii literare care utilizează terminologia lingvistică, dar cu finalitate estetică și care conduce la înțelegerea mai profundă a operei literare și a unicității autorului ei. Pe direcția aceasta, se înscrie, de altfel, *Arta prozatorilor români* (1941).

Metodele folosite de Vianu vor genera în anii '60 numeroase volume de studii în sfera stilisticii literare. Complementară, așadar, ca viziune, stilisticii lingvistice, așa-numita orientare literară din stilistica românească este instituită și reprezentată de acesta, care este

„autorul multor lucrări axate pe probleme de stil, stilistică și limba scriitorilor, dintre care putem menționa câteva dintre cele mai importante titluri: *Dubla intenție a limbajului și problema stilului*, *Atitudinea stilistică*, *Arta prozatorilor români*. Vianu s-a aplecat cu mult interes asupra problemelor de morfologie stilistică, rezultatul fiind elaborarea de studii precum: *Problema stilistică a imperfectului*, *Mai mult ca perfectul și tehnica narațiunii*, *Prezentul etern în narațiunea istorică*, *Tehnica basoreliefului în proza lui Bălcescu*. Preocupările lui Vianu pentru stilistică sunt atât de numeroase și vaste depășind sfera stilisticii literare, intrând în domeniul stilisticii lingvistice, mai exact stilistica părților de vorbire,

stilistica verbului. Astfel, Vianu ne oferă o analiză completă a valorilor stilistice și expresive ale verbului românesc, ilustrată cu cele mai diverse exemple din literatura română. Tudor Vianu nu reprezintă numai o singură orientare a stilisticii românești, el acoperă o arie largă a stilisticii românești, fiind preocupat de mai multe ramuri: critica stilistică, stilistica lingvistică, stilistica literară.” (Herțeg 2007, 253).

În perioada de după cel de al Doilea Război Mondial, Vianu a abordat în studiile sale de stilistică poezia lui Eminescu. În metisajul original între stilistica literară și lingvistică, se observă ecoul stilisticii lui Spitzer, în sensul în care cercetătorul român sesizează acum un element cheie verbal sau literar, căruia îi cercetează semnificațiile (de pildă, sintagma „farmec dureros” ce reflectă o stare specific eminesciană este pusă în analogie cu *Sehnsuch*-ul german și cu dorul din poezia populară românească).

În studiul *Cercetarea stilului*, Vianu (1975, 84) preciza că „particularitățile de expresie [...] nu sunt fapte de constatare, ci fapte de apreciere, valori”, stilistica apărând ca o disciplină de frontieră: „cercetarea stilului în opera scriitorilor [...] nu trebuie concepută, deci, numai ca un capitol al istoriei limbii literare, dar și al literaturii. Ea este locul în care istoria limbii și a literaturii se întâlnesc”.

În timp, Vianu refuză delimitarea stilisticii lingvistice, studiul limbii comune de stilistica literară, ce ține de opera artistică. Astfel, Vianu a extins în mod explicit stilistica dincolo de limitările disciplinare (depășind și metoda lui Spitzer prin preconizarea unei cercetări stilistice de mai mare anvergură cu centrul în limba literară), el creând școala de stilistică în anii '50.

În ceea ce privește evoluția studiilor sale, ele au continuat cu cercetări consacrate diferiților autori individuali și stilului acestora (Eminescu, Odobescu, Bălcescu, Caragiale, Geo Bogza, Rabelais ș.a.). Stabilirea seriilor stilistice de prozatori români poate fi considerată un apogeu al operei sale în această arie. Stilistica reprezenta pentru Vianu o cale de modernizare absolut necesară a studiilor literare. În acest sens, studiul *Cercetarea stilului* poate fi considerat un program teoretic conceput cu scopul de a impune direcția stilistică în cultura românească.

2. Tudor Vianu și „problemele metaforei”

Fidel abordării sistemice și ordonatoare ce îl caracteriza, deci și segmentului dedicat stilisticii, în studiul *Problemele metaforei* (1957), Tudor Vianu problematizează și clasifică pe diferite niveluri tematica asupra căreia se oprește, și anume cea enunțată de titlu, metafora. În ceea ce privește originile metaforei, Vianu ordonează discuția pe mai multe planuri/, dezbătând problema lingvistică a metaforei, problema etnologică a metaforei și problema comparației homerice, cu trimiteri la bibliografiile germană,

italiană și franceză de la acea dată. T. Vianu demonstrează și aici că expresia lingvistică e primordială în orice manifestare spirituală, fie că aceasta este constitutivă, fie că este doar un mijloc de a explica, de a interpreta sau de a judeca o operă de artă. Probabil, de aceea, problema primordială a metaforei este una lingvistică.

În acest sens, Vianu se ghidează după o abordare des invocată, și anume aceea că limbajul are în esența lui un caracter metaforic. De altfel, după Alfred Biese (*apud* Tudor Vianu 1957, 15), „limba este prin excelență metaforică”. În plus, unele cuvinte s-au constituit din metaforizarea unor elemente lexicale sau expresii concrete.

De pildă, cuvântul german *begreifen* ‘a înțelege’ s-a format prin deplasarea unor cuvinte cu semnificație concretă, precum *greifen* ‘a apuca’; la fel, din germanul *teilen* ‘a împărți’ s-a format verbul abstract *urteilen* ‘a judeca’, iar, din *stellen* ‘a așeza’, s-a format *sich vorstellen* ‘a-și reprezenta’.

La fel s-a întâmplat cu anumite determinante ce caracterizau impresii sensibile, fiind apoi asociate cu impresii morale, de aici, sintagme ca „tăria caracterului, căldura simțirii, uscăciunea spiritului, amărăciunea unei decepții”. Există și fenomenul invers: termenii care ne par metafore azi sunt de fapt la origine termeni proprii: cuvântul *peniță* (fr. *plume*) provine de la utilizarea penei pentru scris, în acest caz metafora fiind doar o impresie. „Toți lingviștii care au dezbătut problema metaforei în formarea cuvintelor au mers pe căile indicate de Vico” (Vianu 1957, 18), cel care a identificat o fază prelogică a omenirii care înrudește poezia cu celelalte produse ale spiritului omenesc.

T. Vianu (1957, 19) consideră importantă în crearea metaforelor alternarea în conștiință a două reprezentări: mai întâi,

„o serie a asemănarilor între realitatea desemnată în chip propriu prin cuvântul respectiv și realitatea desemnată prin el în chip metaforic; (2) o serie a deosebirilor dintre cele două realități. Metafora este susținută psihologiceste de percepția unei unități a lucrurilor prin vălul deosebirilor dintre ele. [...] Metafora nu se produce decât atunci când conștiința unității termenilor între care s-a operat transferul coexistă cu conștiința deosebirii lor.”

Vianu (1957, 5) consideră metafora un rezultat „exprimat al unei comparații subînțelese”, definiție care va suporta modificări în cursul studiului dedicat ei. De aceea, în cadrul cercetării lingvistice a metaforei, teoreticianul literar (1957, 20–21) vine cu precizarea că „metafora nu este un procedeu original (oricât de numeroase ar fi cuvintele limbii care ne fac azi impresia unor metafore), ci un procedeu mai tardiv, contemporan cu apariția puterilor mai înalte ale inteligenței.”

Deducem de aici că Vianu nu îl urmează pe G. Vico, cel care a distins o fază politică a limbii, anterioară celei filosofice, în care animismul

era forma cea mai sigură de a realiza metafore. De unde și ideea (eronată și la care Vianu nu subscrie) a lui Vico, după care, în faza modernă a societății, funcția metaforică slăbește sau că metaforelor le lipsește viața mai profundă a primelor forme de civilizație.

Pe de altă parte, romantismul a unificat filosofia cu poezia, cugetarea rațională și fantezia. Principal teoretician al romantismului, Schelling a susținut cu tărie unitatea filosofiei cu arta, deoarece aceasta provine din identitatea conținutului lor alcătuit din modelele eterne ale lucrurilor sau ideile platoniciene, emanații directe ale absolutului. Mai toți gânditorii au conceput filosofia ca principiu dinamic și spiritual al artei (cf. Vianu 1971, 20). O abordare similară îi aparține lui José Ortega y Gasset¹ (*apud* Vianu 1957, 44), care considera că, în esența ei metafora nu este doar un simplu mijloc de expresie, ci chiar un mijloc esențial de cunoaștere. Astfel, metafora își îndeplinește funcția filosofică prin această înrudire de netăgăduit între cele două emanații ale spiritului.

Metafora ca expresie trebuie concepută ca o etapă în procesul gândirii, etapa lui cea mai avansată. În acest punct al discuției, Vianu înregistrează încă o ascendență față de filosofii mai vechi care opinau (pe linie platoniciană) că expresia ar fi copia gândirii, iar gândirea ar fi copia realităților. După Vianu (1957, 45),

„expresia nu e copia gândirii, ci organizarea ei cea mai desăvârșită, încât întrebarea dacă metafora este cunoaștere sau numai expresie e pentru noi o falsă problemă. Cine exprimă un conținut mental oarecare în forma unei imagini metaforice îl gândește în acest fel. Conținutul gândirii și forma exprimării ei sunt intim întrepătrunse și cu neputință de separat.”

În ceea ce privește funcția psihologică a metaforei, Vianu (1957, 56) dezvoltă concepția lui Freud, după care visul e un simbol instalat care acoperă imaginea realității pe care o înlocuiește. Ca și în cazul visului, metafora are un conținut latent (termenul neexprimat) și unul manifest (termenul exprimat), dar, în cazul metaforei, conținutul latent este amplificat. Prin urmare, metafora poetică devine un instrument al lucidității, având „puterea treziei”; în timp ce funcția psihologică a visului este aceea de a induce liniștirea, funcția *quietivă*, funcția psihologică a metaforei este una *neliniștitoare*.

În ceea ce privește funcția estetică a metaforei sau funcția sa sensibilizatoare, e necesar să revenim la concepția lui Aristotel care a intuit că, prin metaforă, lucrurile devin vizibile. În sfârșit, metafora are și o funcție unificatoare, fiind o sinteză a cel puțin două expresii sau două cuvinte. Metafora marchează „unitatea dintre feluritele date ale sensibilității. Dincolo de deosebiriile dintre lucruri, sesizăm unitatea lor mai profundă, iar această

¹ Filosof și eseist spaniol modern (1883-1955), contemporan cu Tudor Vianu.

descoperire face din metaforă un adevărat instrument de cunoaștere.” (Vianu 1957, 78).

Din procesul de unificare așa cum e el descris mai sus, rezultă sinesteziile sau celebrele corespondențe baudelairiene. Concluzia parțială a lui Vianu (1957, 93–94) este una filosofică, notând că

„asemănarea lor (a fenomenelor) este un fapt incontestabil, temelia tuturor operațiilor de generalizare ale inteligenței. Metafora care surprinde apropierea dintre lucruri apare deci ca produsul uneia dintre etapele spiritului omenesc, ca o primă formă a generalizării, sesizată, de altfel, nu prin operațiile intelectului, ci prin intuițiile fanteziei. [...] Rolul spiritual al metaforei este tocmai acela de a exprima acele asemănări dintre lucruri care nu pot deveni obiectul unei generalizări teoretice”.

În fine, studiul asupra metaforei continuă cu o analiză a tropilor care nu sunt decât categorii formale ale metaforei și se bazează pe transferul unui semnificat la alt semnificat. De cele mai multe ori, este vorba despre procesul analogiei, dar e tot atât de adevărat că, în cazul unor figuri de stil precum metonimia și sinecdoca, funcționează un transfer de cuvinte cu același grad de generalitate. Sunt astfel decalate prin analiză, după sinteza teoretică din prima parte a studiului, metafora și comparația, metonimia, sinecdoca, antonomasia / antonomaza, personificarea, alegoria, fabula, parabola și ghicitoarea, precum și metafora simbolică.

Ulterior s-a apelat la noua direcție interpretativă când Christine Brooke-Rose (1958) a definit metafora ca reunire a unor cuvinte în contrast relaționate sintactic. În ceea ce privește simbolul, el s-a bucurat de o atenție constantă în timp, culminând cu Tzvetan Todorov (1977).

3. „Simbolul artistic”

Freud considera visul un simbol, un semn substitutiv al realității. Vianu, la rândul său, i-a consacrat un întreg studiu intitulat *Simbolul artistic*, publicat în volumul *Postume*, încheindu-și cercetarea stilistică cu analiza simbolului artistic. Deoarece prima parte a studiului trece în revistă diverse școli filosofice care au discutat simbolul, contribuția lui Vianu se focalizează pe ideea că simbolul este o categorie filosofică precum cantitatea, calitatea, relația și modalitatea.

În același studiu, T. Vianu (1966, p. 123) își internalizează principiile structuralismului referitoare la simbol. În felul acesta, simbolul este apreciat ca o percepție particulară asociată cu o semnificație, iar această percepție e „ceva» pus în locul «altcuiva» [...], deoarece acest «ceva» nu devine un simbol decât atunci când este angrenat într-un circuit care trece prin conștiința noastră”. De asemenea, ne asigură T. Vianu, simbolul lingvistic ia naștere în unitatea unui circuit comunicativ, ceea ce îl situează în plină pragmatică” (Dragoș 2011, 13).

Deși Vianu se dovedește a fi la curent cu structuralismul lingvistic al lui Saussure, se mai înregistrează unele inadvertențe în discuția asupra simbolului (semnului) lingvistic. Astfel, Vianu (1966) consideră semnificația ca fiind realitatea desemnată, ceea ce azi este numit referent: „între cuvânt și realitatea desemnată, adică dintre semn și semnificație se produce o fuziune completă, încât inteligența nu le poate distinge decât cu o oarecare greutate. De aici logos care înseamnă și limbă și rațiune”.

De asemenea, „semnificația” nu se confundă cu semnificatul, ci este tocmai solidaritatea dintre semnificant („semn”) și semnificat, ceea ce, la prima vedere, este greu de separat, dar pentru structuralism este cheia de boltă.

În atenția lui Tudor Vianu intră și afirmația lui Saussure despre arbitrarul semnului lingvistic. Stilisticianul semnalează că nu toate cuvintele sunt marcate de arbitraritate, că între simbol (semn, semnificant) și semnificat poate exista o legătură, o asemănare. Aceste simboluri nu sunt date, ci sunt produse de inteligența omului, care, prin mijlocirea lor, caută să aducă lucrurile sub stăpânirea intelectului. Asemănarea aceasta a fost sesizată inclusiv de Platon în dialogul său *Kratylos*.

După trecerea în revistă a concepțiilor lui Kant și Cassirer față de care Vianu se detașează, în sensul că, în teoria generală a simbolurilor, limba nu se află poziționată pe aceeași treaptă cu știința, mitul și arta, ci limba e cea care asigură comunicarea între toate aceste produse ale inteligenței umane. De altfel, Humboldt arată că niciuna dintre creațiile culturii nu poate depăși limba; astfel, simbolurile limbii nu pot fi paralele cu cele ale științei, mitului sau artei, ci sunt o clasă supraordonată. Datorită acestui caracter absolut al limbii, Saussure a considerat că limba se află pe primul plan, iar semiologia / semiotica sunt secundare.

Pe de altă parte, simbolul lingvistic este produs pentru comunicare, iar comunicarea noastră e simbolică și datorită caracteristicilor simbolului lingvistic: (a) acesta reprezintă o percepție; (b) această percepție are o semnificație; (c) noua perspectivă are o cauză activă, adică există un producător de semne; (d) conștiința producătorului de semne e că semnul va fi receptat ca atare; (e) conștiința receptorului e că semnul a fost emis ca semn. În felul acesta, simbolul lingvistic este sinteza unei percepții particulare cu un concept, dar aceste simboluri nu se întrebunțază izolat, ci într-un șir sintagmatic, ceea ce include ideea că ele se influențază reciproc, că nu au valoare fixă, ca cifrele de pildă.

În comunicarea pentru sine, limba ia forma continuă, iar, în comunicarea destinată celorlalți, ea este discontinuă, această alegere depinzând de intenția de la baza comunicării, o idee pragmatică, de altfel. În cazul întrebunțărilor figurate, cum este cazul metaforei, se constată ilimitarea simbolului de la baza ei, deoarece asociațiile coboară în profunzime, întâlnind

și o anumită obscuritate a termenilor, un efect al semnificației lor profunde și infinite care însă nu face imposibilă folosirea lor.

Ultima parte dedicată simbolului se referă la cel artistic. De fapt, avem în față o cercetare filosofico-semiotică care, descinzând din estetică, conține mai multe direcții și idei originale. Mai întâi, Vianu afirmă despre creațiile artei că sunt simboluri, și aceasta pentru că a pune „ceva” în locul a „altceva” (vezi *supra*) are la bază o intenție, și anume aceea de a evidenția o idee latentă a unei realități particulare.

În opoziție cu filosofia care folosește simboluri conceptuale, arta le folosește pe cele sensibile, în așa fel încât, pornind de la realitate ca punct de plecare, construiește obiecte și semnificații în mod specific, adică pune în evidență aspecte particulare; și realitatea apare în acest context într-o lumină nouă. Fiind vorba despre o sinteză a sensibilului cu ideea, arta poate realiza o anume afinitate între elementele ei, deci o afinitate între semn și semnificație (în termenii lui Vianu), de fapt între semnat și semnificant. De aici, rezultă că toate caracteristicile „simbolului lingvistic” se regăsesc în cele ale „simbolului artistic”. Acum deosebirea dintre natură și artă (dintre frumosul natural și cel artistic din *Estetica* sa) este comparabilă cu distincția dintre simbolul nelingvistic și cel lingvistic.

În concluzia acestui periplu stilistic realizat pe baza considerațiilor lui Vianu asupra metaforei și a simbolului, putem afirma că studiul dedicat acestuia din urmă reprezintă, în același timp, cadrul filosofic al cercetării metaforei, abordat ulterior analizei acesteia, pornind de la criteriul cronologic al publicării. Oricum, problematica acestora este diferită, metafora reprezentând un caz particular al simbolului artistic, cu trăsături proprii și cu o aderență mai diminuată la problemele lingvistice.

Bibliografie

- Biese, A. (1893). *Die Philosophie des Metaphorischen*. Hamburg & Leipzig: Verlag von Leopold Voss.
- Brooke-Rose, Christine. (1958). *A Grammar of Metaphor*. London: Secker and Warburg.
- Dragoș, Elena. (2011). Un „altfel” de Tudor Vianu. În *Reflecții despre lectură*. Focșani: Editura Cartea Vrânceană, 11–14.
- Herțeg, Crina (2007). Orientări în stilistica modernă. În *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica*, nr. 8, tom 1, 249–256.
- Iordan, Iorgu (1975). *Stilistica limbii române*. București: Editura Științifică.
- Irimia, Dumitru (1999). *Introducere în stilistică*. Iași: Editura Polirom.
- Todorov, Tzvetan. (1977). *Théories du symbole*. Paris: Édition du Seuil.
- Vianu, Tudor (1975). Cercetarea stilului. În Tudor Vianu. *Opere*, vol. 4 (*Studii de stilistică*). Ediție, note și postfață de Sorin Alexandrescu. Text stabilit de Cornelia Botez. București: Editura Minerva, 60–84.
- Vianu, Tudor (1975). Măiestria stilistică. În Tudor Vianu. *Opere*, vol. 4 (*Studii de stilistică*). Ediție, note și postfață de Sorin Alexandrescu. Text stabilit de Cornelia Botez. București: Editura Minerva, 85–89.

- Vianu, Tudor (1971). *Filosofie și poezie*. București: Editura Enciclopedică Română.
- Vianu, Tudor (1968). Dubla intenție a limbajului și problema stilului. În Tudor Vianu. *Studii de stilistică*. Ediție îngrijită cu studiu introductiv și note de Sorin Alexandrescu. București: Editura Didactică și Pedagogică, 32–35.
- Vianu, Tudor (1966). Simbolul artistic. În Tudor Vianu. *Postume*. București: Editura pentru Literatură Universală, 97–163.
- Vianu, Tudor (1959). Cercetarea limbii literare și a stilului în perioada 1944–1959. În *Limba română*, anul VIII, n°. 4, 15–25.
- Vianu, Tudor (1957). Problemele metaforei. În Tudor Vianu. *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 7–118.
- Vianu, Tudor (1941). *Arta prozatorilor români*. București: Editura Contemporană.